

Vita nélküli vitairatok

KÓNYA Péter – CSEPREGI Zoltán (szerk.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska. Három lutheri hitvallás Magyarországon. Drei lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn*. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov, 2013.

Három rövid irat a felső-magyarországi evangélikus-ság 16. századi történetéből. A reformáció századából mindössze húsz évet ívelnek át. Vannak közöttük árnyalatbeli különbségek, de sok vonásuk egyezik. Tömörek, mert nagy igazságokat kevés szóval is el lehet mondani. Rövidek, hogy a hivatalnokok olvasatlanul félre ne tolják őket. Vallástételek a keresztyén hitről, de elsősorban nem istentiszteletré, missziói használatra vagy oktatási célból, hanem azért, hogy az egyházi élet – amint a legkorábbi, az 1549-ben keletkezett *Ötvárosi hitvallás* mondja (64. o.) – „csak az Isten igéiéhez és az szentségekhöz” köttetve folyhassék. Keletkezésük körülményeit tekintve tulajdonképpen – vitairatok. Egészen sajátos vitairatok – ugyanis hiányzik belőlük minden vita vagy támadó él. Szép szándék, de nehezen megvalósítható. „A szentségnek számáról nem vitatkozunk” – olvassuk a z 1559-es *Hétvárosi hitvallás*ban, amely azonban nem bírja megállni, hogy ne így folytassa –, „mégis, mivel a szentség Krisztus által az Újszövetségben szerzett szer-tartás a hit erősítésére az emberi lelkekben, azt tanítjuk, hogy a szentségek közé nem sorolhatók a kenet, a bérmálás és más emberi találmányok.” (100. o.) Csak azt akarják elmondani, hogy miként értik Isten igéjét, Krisztus megváltó munkáját és ezeknek következményeit. A történelemből tudjuk, hogy az 1548-as augsburgi interimet követően V. Károly Németországban, és fivére, Ferdinánd magyar király pedig az ő birtokain vaskézzel igyekeztek az egyházat „re-formálni”, vagyis visszaállítani a reformációt megelőző állapotokat. A magyar királyhoz 1549-ben benyújtott *Ötvárosi hitvallással*, az

1559-ben Oláh Miklós érsekprímáshoz küldött *Hétvárosi hitvallással* és az 1569-ben Bornemissza Gergely nagyváradi püspök és szepesi prépost részére készített *Szepesi hitvallással* a felső-magyarországi evangélikusok igazhitőségüket akarták igazolni, hogy így biztosítsák vallásgyakorlatukat. Fáradozásuk eredményes volt.

Ezek a hitvallások még a halk léptű Melancthon visszafogott és a megegyezést kereső *Ágostai hitvallásánál* is visszafogottabbak, mert kerülnek mindent, ami támadás-ként lenne felfogható. Az sem tárgyalt minden vitás kérdést, ezekben viszont még az Augusztánához képest is mellőznek fontos kérdéseket, ezért Bruckner Győző 1930-ban azzal jellemzi őket – talán nem csak a *Szepesi hitvallást* –, hogy a színtelenségig simák és óvatosak.¹ Az 1548-as pozsonyi országgyűlés rendelkezéseivel szemben ugyanis, amely kemény kézzel parancsolta eljárni az anabaptisták és a szakramentáriusok ellen (ZSILINSZKY 1880, 34–41. o.), valamint az 1550-es ugyancsak pozsonyi határozatok, amelyeket a protestáns rendek sem megakadályozni, talán enyhíteni sem tudtak (uo. 41–50. o.), a felső-magyarországi evangélikusokat – hatalmas patrónusok támogatása híján – arra kényszerítette, hogy szép szóval ériék el céljukat.

Annyira színtelenek, simák és óvatosak azért mégsem voltak, hogy csak irányukban tanúsított toleranciát akarjanak. Az *Ötvárosi hitvallás* egyházzól szóló cikkében ma is aktuális a tétel: „Noha pedig az ecclesia testében és ioszágiban külső hatalmasság alá vettetet, mindazonáltal az religióban más egyéb feiet nem esmér senkit, hanem csak Christust.” (64)

A *Hétvárosi* és a *Szepesi hitvallás* is ezekkel a hajlékonyságra kész, mégis öntudatos mondatokkal végződik: „Ez egyházunk rövid hitvallása, azaz tanításuk summája,

¹ *Emlékkönyv az Ágostai Hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére*, 56. o.

melyet a Szentírásból, valamint más tanítók könyveiből vettünk, s melyről valljuk, hogy istenfélő, és egyezik Isten igéjével. Hogyha valaki Isten igéjéből jobban tanít minket, jó és istenfélő embernek semmiféle oktatását nem fogjuk megvetni, hanem hálás szívvel fogadjuk tőle. De tudjuk, hogy ez a tanítás Isten igaz és hamisítatlan igéje, és könyörgünk, hogy Krisztus ebben tartson meg mindnyájunkat, és bőven áraszsa ránk Szentlelkét, hogy az egész világ előtt zavar nélkül szólhassunk az ő bizonyágtételéről, és megállhassunk az igaz hitben. Ámen.” (106., 138. o.)

A szavak és a tárgyalandó kérdések megválogatásában megnyilvánuló politikai bölcsességük ilyen módon állhatatosságukkal is párosult. Ez az állhatatosság nemcsak az idézett szavakban jutott kifejezésre, hanem abban is, hogy nem adták be a derekukat, ellenálltak, sőt – ma azt mondanánk – még polgári engedetlenséget is tanúsítottak, vagyis minden rendelkezésre álló eszközt felhasználtak. Ennek során a vallásgyakorlásuk szabadságáért tett erőfeszítések és a közös hitvallás abban is segítette őket, hogy más természetű nézeteltéréseiket és ellentéteiket félretéve szövetkezzenek egymással.

A három hitvallás teológiájára nézve szembeötlő a rokonság az *Ágostai hitvallással*. Részben talán nem is akartak rá hivatkozni, részben pedig el is utasították ilyen próbálkozásait, ezért készítettek saját iratokat. A hitvallások cikkeinek sorrendje egy-két eltéréssel megegyezik az *Ágostai hitvallás* első, fő részében található sorrenddel. A cikkek nem idézetek, lényegüket tekintve azonban nagyon pontosan a német reformátorok hitvallásának tételeit foglalják össze. Az elérendő politikai célt tartva szem előtt nem marasztalják el a római egyházat, nem tárgyalják a különböző eretnkségeket, nem foglalkoznak a reformációban megszüntetett visszaélésekkel, amint az *Ágosti hitvallás* második része megteszi.

A felső-magyarországi sajátosságok felfedezését bizonyára megnehezíti, hogy hivatalos beadványok lévén, eredetileg latin nyelven fogalmazták meg őket. A Tisza-vidék korabeli református hitvallásait magyar nyelven írták, mert az egyház belső céljaira készültek. A mi három hitvallásunknál ekkor nem ez volt az elsődleges cél: itt működő, élő egyházi közösségek küzdenek elismertetésükért.

Az *Ágostai hitvalláshoz* ragaszkodó hűség mellett is felcillanó eredetiségre álljon itt három példa: Az *Ötvárosi hitvallás* 1613-ban megjelent magyar szövegének 17. cikke: „Az hazasagrol. Oly értelemben vagyunk, hogy az hazassághis Istennek rendelése, és annakokaért karhozthatván imit amot valo bujalkodásokat, az illendő embereknek meg köl házasondniok, ha szüzességnek ajándéka ninczen nálók: mert az paráznáknak nintszen részek az Istennek országában.” (72. o.)

A *Hévívárosi hitvallás* 19. cikkéből (A szentek segítségül hívásáról) a most megjelent első magyar fordításban: „Három dologra van pedig szükség minden segítségül hívásban, ha nem akarsz falra borsót hányni, tudniillik elrendelésre, hogy kell segítséget hívnunk, aztán ígéretre, hogy meghallgatnak minket, és hitre, hogy mi vagyunk azok, akik hívhatunk segítséget. Az elhunyt szentek esetében semmi ilyesmivel nem rendelkezünk, tehát a szentek segítségül hívása ha nem is bálványimádás, mégis hiábavaló.” (104. o.)

Majd még említ egy egészen más dolgot is: „A szükség diktálja, hogy a lelkészek viseletéről hozzátegyük: a lelkészek illő és papi viseletben járjanak, tonzúra vagy borotválás vagy más ügyetlen túlzás nélkül, hogy a külsők a bensőkkel és különösen a szolgálattal egyezzenek.” (106. o.)

Nem lenne teljes az ismertetés, ha nem említenénk meg a hitvallások szerzőinek nevét: az *Ötvárosi hitvallást* Stöckel Lénárd bártfai rektor készítette, akinek a munkáját használták fel a hét felső-magyarországi bányaváros lelkészei a *Hévívárosi hitvalláshoz*. a *A Szepesi hitvallás* összeállítói Megander Bálint és Obsopaeus Cyriacus lelkészek. Stöckel Lénárd a legismertebb, de róla is kevesen tudnak. A többiek neve ma csak szakemberek előtt ismert. El lehet gondolkodni azon, milyen nagyszerű, milyen nagy áldás, hogy a sok megpróbáltatással sújtott 16. század középső harmadában – Mohács után, Buda elestével, állandó török veszedelemben, a Habsburgok trónigénye mellett – voltak olyan emberek, akik kapcsolatot tartottak a nyugat-európai fejleményekkel és magas intellektuális szinten szolgálták Krisztus egyházát.

Végül: négy nyelven beszélnek a könyv szerzői, ezért mondható, hogy ez a könyv négy nyelven beszél. A régi

szövegek latinul és magyar, német, szlovák fordításban jutnak szemünk elé, köztük nem egy most jelenik meg először magyarul vagy talán szlovákul és németül is. A kísérő tanulmányok három nyelven olvashatók. A történelmi Felső-Magyarország három nyelvén, amelyek mindegyike a betöltött szerep és az elterjedtség révén az egy közös történelem része. Voltak idők, amikor a művelt ember mind a négyet ismerte és használta, de a kevésbé iskolázottak közül sokan ismertek és használtak kettőt-hármat. Voltak idők, amikor a nyelvek is elválasztották egymástól az itt élőket. Ennek a négy nyelven írott könyvnek az a szándéka, hogy a négy nyelv ne elválasszon, hanem összekössön,

mert ez a viszontagságos történelem mégis csak közös történelmünk. Még ha el is választ a grammatika, kössön össze a közös történelem és a közös hit.

Hivatkozott művek

Emlékkönyv az Ágostai Hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére. Szerk. Bruckner Győző. Ludvig & Janovits, Miskolc, 1930.

ZSILINSZKY Mihály 1880. *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve.* 1. köt. *A reformatiótól a bécsi békéig.* Franklin, Budapest.

Reuss András

A Biblia utolsó írása

DÉR Katalin: *A jelenések könyve.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2013.

Dér Katalin klasszika-filológust, teológust, ókortudóst lenyűgöző előadónak ismerem. Évekkel ezelőtt egy tudományos tanácskozáson, az Evangélikus Hit-tudományi Egyetemen egyenesen odaszögezte a hallgatóságot a témához. Érdekesen, pontosan és szép magyarsággal szólt – újabban mindhárom ritkaság. Idősebb egyetemi tanárok szerint a mai előadók inkább *pre-legálnak*, felolvasnak, semmint *pre-dikálnak*, vagyis szónokolnak. Dér Katalin prédikált, a szó jeles értelmében egzaltáltan, lelkesen és szenvedélyesen. A katedra, az előadói emelvény az ő számára nem olimposzi csúcs, hanem munkahely, ahol dolgozni illik, s ahol a rétor nem csak a hallgatóinak hódolatában fürdik, amikor a teljesítményét kísérő verejtékcseppek kiütözkönek a homlokán.

Nem csalatkoztam az EBBE rendezvényén¹ a budavári evangélikus templomban sem, ahol a legutóbb hallhattam Dér Katalint. A 2013 végén megjelent, az

újszövetségi Jelenések könyvét magyarázó kötetének egy részletét mutatta be, a tőle megszokott életerővel és lendülettel. A munka kézbe vehető, érdemes átlapozni, beleolvasni. Újszerű felismeréseivel és hangvétellel, szokatlanul világos észrevételeivel, következtetéseivel és megállapításaival azután úgyszólván olvastatja magát, a szerzőtől megszokott módon mágnesezve oda az érdeklődőt a tárgyhoz. Dér Katalin Jelenések-magyarázata (Jel) „minden érdeklődő, gondolkodó olvasónak szól, megértése nem igényel teológiai képzettséget” (9. o.). A bibliai irat szövegének tolmácsolása során az író bevallottan figyelembe vette a kötet végén felsorolt kommentárok fordításait (10., 395. o.). Nem nyilatkozik azonban arról, vajon milyen mértékben hagyatkozott a megemlített magyarázatokra a szöveg *értelmezése* során. A lábjegyzetek hiánya azt feltételezi, hogy kevéssé, és úgy is csak közvetetten. A mai auktorokat a szellemi önállótlanúságra szoktató, az egyéniségeket a másik munkájához erőltető és annak idézésére kötelező tudományos környezetben azonban üdítő kivétel, ha alanyi jogú, független, személyes érintettségén, tapasztalaton, tudáson és meggyőződésen alapuló kutatással találkozunk. Dér Katalin exegézisét lehet így, sőt így

¹ <http://ebbe.lutheran.hu/Hang/2014/>.

kell olvasni. Egyik értéke és újdonsága éppen önállóságában, szuverén érettségében rejlik.

A kötetből megtudjuk, hogy a Jelenések könyve minden időben új és új értelmezést követel magának. Soha nem a művel, hanem mindig az addigi magyarázatokkal van a baj. Mellőzve a bibliaolvasás általános alapelvét, a Jelenésekkel foglalkozók vagy hozzátettek, vagy elvettek belőle valamit. A talány azonban makacsul tovább ingerli a mai exegétát. „Mit jelentenek a Jel borzalmai? Mi Isten szerepe ezekben? Mi a végidő? Mikor és hogyan jön el? Valóban olyan rejtelmes, homályos, nehéz ez az irat, vagy a titkát megnyitó kulcs vesztett el valamikor?” (11. o.) Könyvében az író ilyen és hasonló kérdésekre keresi a választ, számot tartva a vele együtt keresők vagy az általa keresésre ösztönzöttek érdeklődésére. Az avatott vezetővel

végzett kutatás nem külszíni fejtéshez hasonlít, sokkal inkább a mélyfeltárás jellemző rá. A vizsgálódás célja a Jelenések lényegének, központi üzenetének felszínre emelése, megtisztítása és bemutatása részről részre, szakasról szakaszra, képről képre, a maga nyers, mesterkéletlen valójában. Alászállva a jánosi irat homályos szellemi aknáiba és tárnáiba, Dér Katalin találóan veszi észre, hogy „az életérzést, amely hasonlóságot lát a világ jelene meg egy örültekháza között, és amelyet a 21. századi olvasó aligha fog alaptalannak tartani, a Jel apokaliptikus víziói úgy írják le, mint amivel szemben csakugyan a könyvben újra és újra felkínált megtérés az egyetlen értelmes megoldás” (15. o.). Észleli azt is, hogy a Jelenéseket méltán tarthatjuk optimista műnek, amennyiben a könyvet az élet ihleti: „Borzalom és halál elmúlik – az élet megmarad.” (uo.) A Jel írója „szó szerint *a láthatatlant látja*” (17. o.), a könyv „számai jelképesek” (18. o.), azok nem mennyiséget, nem valós adatot közölnek, hanem *minőségre* utalnak. A részletes elemzés bevezetéseképpen dióhéjban érte-

sülünk az értelmezés irányairól, a bibliai irat történelmszemléletéről és a könyv felépítéséről. A Jelenések írója „hiszi, hogy Isten győzelme, üdvszerző műve a világban a krisztusi megváltással már megvalósult” (25. o.), állapítja meg Dér Katalin, rámutatva: történelmi kötöttségei ellenére „a Jel korunkban is érvényes üzenettel szolgál” (30. o.). Fittyet hány arra, hogy a nyugati világ Krisztust, a kereszténységet ma szellemileg ki akarja irtani, „elhallgattatni, kivenni a világból, a »ne beszéljetek róla« jelszavával. A világ úgy akar tenni, mintha Krisztus, a kereszténység, és amit e vallás adott a világnak, nem létezne, sőt soha nem is létezett volna. Afféle modern *damnatio memoriae*, feledésre ítéles zajlik. Az emberek tömegméretű, szisztematikus szellemi és értelmi lebutítása, a szellem elsötétítése van napirenden. A gonosz sokféle vallási

és e világi pótszert ajánl Isten helyett, más megváltók, megváltások, önmegváltások, új misztikák és mitológiák propagálásától a császári Róma óta példátlan szórakozáskultuszig. Elsősorban ez kísérti ma a kereszténységet, és a mai olvasó bizonyára jobban megérti a Jel-nek azokat a részeit, amelyek korunknak ezekre a jelenségeire vonatkoztathatók.” (32. o.)

Meglehet, új kötetének ezeket a bevezető sorait Dér Katalin nem kedvcsinálóknak szánta. Finoman kijózanító és kiábrándító véleménye azonban nem marad hatástalan. Gondolkodásmódjára hangolódva és azt követve megértjük, hogy az ókortudományok doktora ma miért veszi elő és helyezi íróasztalának előterébe a Biblia utolsó írását. Meglátjuk, hogy olvasólámpájának felkapcsolásával nemcsak a maga számára teremt világosságot a kutatáshoz, de harcba száll egyúttal az egyetemes emberi butaság, a szellem és az értelem elsötétítése ellen. *Fiat lux*, legyen erősebb a fény ennek az alkotásnak a segítségével is!

Bácskai Károly

Rangon aluli házasság

Háló. Dokumentumok és tanulmányok a magyarországi evangélikus egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. 2. köt. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Szerk. Mirák Katalin. Luther Kiadó, Budapest, 2014.

Nem először látok neki a mostanihoz hasonló vegyes műfajú kötetet olvasni úgy, hogy a dokumentumokkal kezdem. Ezek adják a kötet bő harmadát (38 százalék). Ezáltal – időlegesen – mentesülhetek a feldolgozást végzők diszciplináris kötöttségei, illetve megállapításaik óhatatlan befolyása alól. Főlösen elég „ügynökmunkásságot” volt már alkalmam böngészni. Mégis erősen hatottak rám Káldy Zoltán („Pécsi”) és Ottlyk Ernő („Szamosi”) ágensi hagyatékának válogatott opusai. Káldy esetében a küldetéstudatos magabiztosság és akarnokság volt nyomasztó. Meg az, hogy tippetek adva maga ösztönözte a titkosszolgálatokat (és az ÁEH-t) lelkéstartársakkal és presbiterekkel szembeni eljárásra, esetenként a velük való elbánásra. Káldy püspök legális és nyilvános egyházkormányzati működésébe szervesítette „Pécsi” kulisszák mögötti hálózati ténykedését. Ottlyk „Szamosi” esetében a jovialis kétszínűség, a köznapi és intellektuális immoralitás nehezen szétszalazható egyvelege volt gyomorforogató. Fentebbi impresszióimat rögzítve lapoztam vissza a püspökök ténykedését feltáró tanulmányokhoz. Azt reméltem, hogy „rosszul láttam”, benyomásaim túlzottan negatívak, ám helyre teszik majd e félreolvasást azok a tanulmányok, amelyek a közölt dokumentumokhoz képest sokkal több forrást vizsgáltak. Csalódnom kellett. Ezek az írások inkább nyomatékosították a dokumentumokból feltáruló első olvasatot. Számos mozzanatnál elidőzve, azokat – más forráshelyek bevonásával – körüljárva, árnyalva erősítették a recenzensi impressziókat.

Kertész Botond ötven oldalon keresztül idézi meg Káldy Zoltán életútját, értelemszerűen „Pécsi” állambiztonsági tevékenységére fókuszálva, de azt a püspök lelké-

szi, illetve egyházkormányzói tevékenységének számos más elemével is körülbástyázva. Tőle tudható, miszerint „komoly feszültséget okozott az 1956 előtti egyházvezetés és a lelkészek között, hogy előbbi »politikai« érveit nem tudták a »teológia« nyelvére lefordítani. (...) [Káldy] ezzel szemben teológiai érvekkel győzte meg püspökké választása után a lelkészi kar nagyobb részét arról, hogy a szocialista társadalom építését aktívan kell támogatniuk.” (232–233. o.) Ő úgy értelmezte (át) a szolgálat teológiáját, hogy „a diakónia csak »alarendelt« viszonyban végezhető a világban”. (235. o.) A világ ezúttal a magyar államszocializmus regnáló rendje, s a szerző kitér arra is, hogy az állambiztonsági szervek – a maguk szempontjából – „kettős magatartása ellenére is megbízható, többszörösen ellenőrzött, kvalifikált” ügynökként számítottak a püspökre. „Káldy Zoltán hálózati foglalkoztatásának további lényeges momentuma – írja Kertész –, hogy az információszerzésen kívül számtalanszor volt állami törekvések szócsöve és végrehajtója. (...) Az állambiztonsági szervektől közvetve vagy közvetlenül kapott egyházkormányzásbeli feladatait (...) az esetek nagy többségében pártállami megbízóinak melegezésére végezte el.” (268. o.)

Más habitusú volt Ottlyk Ernő teológiai tanár, dékán, majd szintén püspök. Pályaképét – ezen belül „Szamosi” állambiztonsági tevékenységét – Ittzés Ádám nyolcvan oldalas tanulmányban idézi fel. Nevezett eszerint lelkészársai iránt empatikus, szolidáris, közvetlenebb figura. „Szamosiként” viszont inkább egy kétszínű, rátarti, az állambiztonsági elvárásokat szervilisen teljesítő arcél jelenik meg. (478–479. o.) „Miközben dékánként a lelkészképzés irányítása volt a feladata, eközben ügynökként éppen ennek a hátráltatásán munkálkodott.” (482. o.) Ittzés összegző értékelése egyszerre szikár és meditatív. „Ottlyk Ernő egyházi karrierjéhez egyértelműen hozzájárult az állam iránti hűség, beleértve BM szolgálatát is. (...) A kommunista diktatúra céljaival való teljes azonosulást látva felmerül a kérdés: Ottlyk

Ernő szolgálta-e az egyházat a szocialista rendszerben, vagy inkább »Szamosi László« szolgálta a rendszert az evangélikus egyházban? (...) Nehéz eldönteni hogy »Szamosi« ügynökjelentéseiből megismert személyisége hogyan fért össze Ottlyk Ernő lelkész, professor, püspök személyiségével.” (518–519. o.)

A kötet kulcsfigurái – az információs kárpótlás szempontjából – mint tettesek tűnnek fel a lapokon. Ez azért rögzítendő, mert borulni látszik az előszóban – az evangélikus egyház reprezentánsai által – megfogalmazott kiadói szándék, illetve igény. A múltfeltárást végző szerzői kollektíva azt kapta feladatul, hogy „derítse fel az egyház egyes tagjainak titkosszolgálati érintettségét, az ügynökök áldozatként és nem csupán tettesként való bemutatását”. (9. o.) Noha erre Káldy és Ottlyk püspökök esetében kevésbé nyílt mód, az áldozati pozíció megjelenítése sem marad el. A két nyitótanulmány – melyek a kötet egynegyedét teszik ki – már címükkel is utalnak egy másfajta nézőpontválasztásra. Csepregi András „Ábel, kelj fel!” című tanulmányának felütése „az áldozat talpra állásáról” kínál új – szociálpszichológiai és morálteológiai – közelítést. Mirák Katalin közel másfélszáz oldalas tanulmánya, a *Színe és visszája* pedig önálló kiadványként is megállná a helyét, mondjuk „A Magyarországi Evangélikus Egyház rövid köztörténete a Kádár-korszakban” címmel, nemcsak állambiztonsági nézőpontból.

Mirák Katalin írásának „belső rendje” is monografikus igénnyel tagolódik. Részletekbe menően vizsgálja a világi hatalom politikai – és egyházpolitikai – jellemzőit, azok változásait, illetve ezen belül az evangélikus egyház mindvégig megmaradó gúzsbakötöttségét és annak metamorfózisát az említett kondíciók közepette. Ennek megfelelően rögzíti a Rákosi-korszakhoz képest az egyik lényegi differenciát. „Az 1956 után formáló-

dó egyházpolitikai koncepció (...) az egyházpolitikai feladatokat mindinkább az egyházakon belül és egyházpolitikai szereplőkkel kívánta elvégeztetni. Ezzel az eredetileg állambiztonsági területen alkalmazott módszer, a *belülről bomlasztás* az egyházpolitika legfelsőbb szintjén is elsőbbséget kapott.” (108. o.) Az új kényszerpálya, ezen belül a – jórészt nemzetközi respektálás igényéből adódó – szűk, de mégiscsak kínálkozó mozgástér megjelenése, a pártpolitika és a vele nem feltétlenül kvadráló titkosrendőrségi gyakorlat „oldása és kötése”, az egyházon belüli nyitás és visszarendeződés zezzugai egyaránt terítékre kerülnek, miközben egy olyan helyzet kezdett előállni, hogy az egyházpolitika érvényesítése céljából „esetenként maga az egyházi fél is »védelmet« igényelt, sőt elvárta” azt. (113. o.) Hát nem hamleti, „helyéből kiköckent világ” az, ahol az úgymond konszolidálódott uralmi rend közepette Piroska a farkastól vár védelmet? A szerző szóhasználatával ez lesz az a „szövet”, melynek egy idő után

nem tudni, hogy melyik a színe és melyik a visszája. S mindezek összességéből jut arra a következtetésre, hogy „Káldy Zoltán, az utólag nevével jelölt egyházi korszak püspöke is szüntelenül kereste, s végül megtalálni vélte az evangélikus egyház saját útját a szocializmusban. Sokan akkor is, ma is úgy tartják: e rátalálás inkább útvesztés volt.” (195. o.)

A kötet összeállításában részt vállalók tisztességgel eleget tettek a megbízatásnak. A forrásokkal gazdagon dokumentált munka s a dokumentumokat tanulmányokkal korszakban helyező szövegtörzset fölösen elég municiót nyújt a megrendelő, a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) vezető testületei számára. Tényfeltáró bizottságként teljesítették azt, amire megbízatásuk szólt, s ameddig kompetenciájuk terjedt. Körültekintő

alapossággal feltárták a korszakot, az evangélikus egyház tevékenységét kondicionáló pártállami intézmények egyházpolitikáját – annak időben változó gyakorlatát –, és ebbe ágyazták be „Pécsi” és „Szamosi” állambiztonsági érintettségét, illetve ennek visszahatását az egyház működésére.

Mirák Katalin és Csepregi András írásai – eltérő közelítésben – birkóznak „az áldozat” tematikájával. Előbbi – melyből fentebb már idéztem – a Magyarországi Evangélikus Egyházat egészében értelmezi *strukturális rendszeráldozatként*, beleértve ebbe a hitéleti közösség kortárs résztvevőinek mindegyikét. Utóbbi – *Ábel, kelj fel!* című tanulmánya – a történeti emlékeztelektől az érzelmi intelligencia feszegetésén át a morálteológiáig járja be a viktimológia számos elágazását, oda jutva, hogy a tettesanalízis (kainológia) mintha kidolgozottabb lenne, mint az áldozattan (abelológia). Mindazonáltal van gondolati kínálat arra, hogy milyen közelítésben tehető mérlegre a kötet két főszereplőjének e világi ténykedése. Jürgen Moltmann

nyomán arról szól a szerző, hogy „megkülönböztethető az a rossz, amit magunk okoztunk, és az a rossz, amit elszenvedtünk”. (29. o.) Nyomatékosítani kell, hogy írása gondolatinspiráló: a múlttal kapcsolatosan nem a „társadalmi elégtételserzés” gyakorlati útmutatója. Pontosabban egyik sem az, ám együttesen a közelmúlt intézményi és perszonális létállapotát diagnosztizálják. Ennél többet – értve ezen a kötet egészét is – egy történeti rekonstrukcióra jogosítványt kapott tényfeltáró bizottság aligha tehet. A feltárás révén a kötet kulcsfigurái személyre szabottan konkretizálják azt, amit Joseph Ratzinger általánosítva formulázott „a kereszténység és a marxizmus [kommunizmus] rangon aluli házasságának” (RATZINGER 2008, 277. o.).

Hivatkozott mű

RATZINGER, Joseph 2008. A kereszténység szükségessége a modern világban. In: uó: *A közép újralfedezése*. Szent István Társulat, Budapest.

Gyarmati György

Apámnak, fiamnak

FORGÁCS István: *Cigánynak lenni – Leszámolás a tabukkal*. Heti Válasz Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013.

Végre! – szakad fel az emberből egy felszabadult sóhaj a könyv első oldalainak olvastakor, és a szokatlanul kellemes, szinte részegítő érzés a könyv végéig meg is marad az olvasóban... Mármint, amennyiben a szerzőhöz hasonlóan gondolkodik. Mert vannak, akiket tartalma felháborít (hisz évtizedes konvenciókat borít), de a reálisan gondolkodóknak – akik meggyőződésük szerint a józan többséget alkotják – megnyugtató, bátor lépésekre sarkalló olvasmány.

Az elmúlt évtizedekben örvendetesen megszapordott a cigánysággal foglalkozó könyvek, tanulmányok,

cikkek száma. A cigány szépírók és költők munkái után kezdtek megjelenni a cigányokról szóló fotóalbumok, a cigány képzőművészetet bemutató kötetek, a cigányzenészekről szóló összeállítások. A számos és sok esetben igen nivós (a tudományterületből következően csaknem politikamentes) néprajzi kiadványok mellett – különösen az elmúlt években – egyre sokasodtak a (sajnos politikától súlyosan átszótt) szociológiai művek. Ezek a „mainstreamnek” megfelelően jártak körül ugyanazt a témát: a cigányság hátrányos helyzetét, ami megmutatkozik a cigányok aluliskolázottságában, lakáskörülményeiben, a munkaerő-piaci értéktelenségükben, egészségi mutatóiban, a köreikben meglévő bűnözés magas számában, és mindezért – inkább kimondva, mint kimondatlanul – a többségi, azaz a magyar társadalom

rasszizmusa a felelős (amiért minden magyarnak illik mélységesen szégyellnie magát). Ettől a standardtól való legkisebb elhajlás is dühödt vicsorgást, a megbélyegzettség, kirekesztettség esélyét váltotta ki a véleménydiktáló baloldali elit köreiben vagy köreiből. Ebbe a poshadt, sehova sem vezető, alig-alig csordogáló szinte állóvízbe csapódott be 2013 végén Forgács István könyve, amelynek már alcímében leszögezi a szerző, hogy tabudöntögetésre készül. Ezen ígéretéhez első sorától az utolsóig hű marad.

Forgács István előnye, hogy tradicionális cigány háttérből indulva, ugyanakkor magyarok közt is szocializálódva, tudományos megtalpaltsággal, igen sok és sokirányú, többek közt nemzetközi tapasztalattal a háta mögött írhat erről a mérhetetlenül komplex, érzékeny, ugyanakkor mindenféle sztereotípiákkal, előítéletekkel, elvárásokkal, érdekekkel terhelt témáról. Mindez hitelt adhat szavainak, és mondhat ő olyat, ami egy „gázsó” szájából kevésbé hat akkora erővel, még ha ugyanannyira igaz is. Illusztrációként kiemelve egy példát az idézhető sok közül: „Sokan, túlságosan is sokan »értenek« hozzánk, és töltik napjaikat azzal, hogy értünk küzdenek. Kényelmes fővárosi karosszékekből, elméletek mögé bújva. Olyan emberek, akik – mert szerintük minden cigányt megbélyegez – elutasítják a cigánybűnözés kifejezést, de bármikor készek előadást tartani arról, hogy a cigányok értik a zenét és a szerelmet. Azaz szerintük a negatív tulajdonságok nem állhatnak etnikai-genetikai alapon – amúgy magam is ezt vallom –, de a pozitív jellemzők terén mindig készek általánosításra. (...) Roppant álságos és végtelenül szomorú ez.”

Egy ilyen dzsungelben, ahol már rég nem az értelmes megoldáskeresésé, párbeszédé, nyugodt hangé a terep cigányok és magyarok, jobboldal és baloldal, jobb- és baloldali cigányok és magyarok közt, hanem a gyűlölet emelte falak, az ideológiák közt kialakult állóháború a

meghatározó, ahol a cigány ember nem a megsegítendő cél, hanem a hatalmi körök céljai számára megnyerendő eszköz (egyébként általában is jellemző, hogy az emberhez, mint hasznosítandó, számozott egyedhez viszonyul a mai technokrata, utilitarista, pragmatista világunk, és nem az Isten képmására teremtett egyén csodáját látja benne), nos ebben a dzsungelben tehát nincs más út, nincs más eszköz, mint az őszinte szó. Ezzel az egyszerű,

mégis hatékony lehetőséggel operál a szerző, aki nincs könnyű helyzetben. Mintha végig pengeélen táncolna, mintha gondosan egyensúlyozna, nehogy valamelyik oldalt (túlságosan) megsértse. (Sok helyről kap(hat) támadást: belülről „kibeszéli” a cigányságot, a „Soros-alom” renegátja, a jobboldalhoz forduló [számító] konvertita stb.) Pedig szó sincs ilyenről! Érződik, hogy a harcát már megvívta, túlvan ezeknek a szempontoknak az érvényesítésén. Magasztosabb célok motiválják a jövő-menő hatalomhoz dörgölözésnél, a szakma elismerésénél, anyagi szempontoknál, ezért is tár fel olyan részleteket az életéből, amelyek

akár támadási felületül is szolgálhatnak. Mert mindent, így magát is a feltárulkozás, a megismertetés oltárára helyez, hogy olvasói megértsék s nem utolsósorban kövessék. (Minden bizonnyal ez a magyarázata a könyvből kilógó, a főtémától elkalandozó részeknek, amelyeknek az olvasó eleinte megpróbálja keresni a helyét.) Mik ezek a magasztos célok? – és ezzel a meghatározással sem ő, sem én nem vagyunk fellengzősek... Az országról, annak teljes társadalmáról, cigányokról és magyarokról van szó, nemzetről és a nemzetet alkotó népekről, népcsoportokról és hasonló nemes alakulatokról, de ami még ennél is fontosabb, egyéni sorsokról – akár cigány, akár magyar valaki, emberhez méltó életet élhessen. Ilyen földhöztapadt ez a magasztosság! És az ezért való küzdelem tud elégetni egyeseket... Ő is tudja, mint oly sokan e hazában, hogy a cigánykérdés olyan összetársadalmi

ügy, aminek megoldásában, az esély megragadásában az utolsó pillanatokhoz értünk. Nem igazságot oszt, nem elítél, hanem néven nevez, és ami talán a legnagyobb erénye könyvének: többszörösen hangsúlyozza, hogy a legnagyobb hibát akkor követik el, ha a cigányságot beleszorítják egy mártírszerepbe, semmi egyebet nem várva tőlük el, csupán hogy tanuljanak meg megélni a társadalom adományából. A cigányságnak igenis hozzá kell tennie a maga erőfeszítéseit a társadalmi béke, a felemelkedés, az ország- és társadalomépítés szent ügyéhez. Ennek felismerése, kimondása és érvényre juttatása gyökeres változást hozhat! A könyv felbecsülhetetlen értéke, hogy az üzenetek mindig egyszerre szólnak cigányoknak és magyaroknak, a cigány és magyar elitnek és a perifériára szorultaknak. Forgács tehát nem provokatőr, nem botrányhős (még csak nem is hős), hanem helyzet-, ember-, normalitásmentő, meggyőződéses nyughatatlan lélek, akiben nem maradhatnak benn a szavak.

Nehéz lenne a könyv műfaji, formai meghatározása, hisz van benne szociológia, politika, irodalom, néprajz, elbeszélés, monológ, esszé- és vitairatjelleg stb. De megint csak azt kell látni, hogy a szerzőt ilyesmimint egységes műfaj, forma, építkezés, ív – nemigen

érdekelte. Csak mondja élete történéseit, meghatározó tapasztalatait, életre bevésődő képeit, találkozásait, következtetéseit, gondolatait, olykor megoldási javaslatát, de mindet a könyv egyértelmű céljának alávetve.

Mi beszél hát Forgács Istvánból? Az ajánlása – ami csak két szó, mégis sokat elárul – adja a megfajelt: „Apámnak, fiamnak.” Apjának, akitől van élete és a meghatározó szellemi, kulturális háttere, ami cigányként készíti eligazodni ebben a hazában, ebben a világban. Tőle becsületet, a másik ember értékelését hozta magával. Fiának, akinek mindezt tovább kell adnia. Fiának, akit nagyon szeretne, ha felnőve egészséges társadalmi közeg fogadna, amihez ő is egészséges cigány öntudattal járulhatna hozzá. Apja és fia között közvetítő tehát, miként ebben a végtelenül megosztott társadalomban is ez a szerep jutott neki...

Lehet, hogy cigánynak lenni nem is olyan könnyű? Hm, embernek lenni nem is olyan könnyű... Cigány embernek a mai Magyarországon többszörösen nehéz...

Úttörő pályát futhat be a könyv, amennyiben nyitott szívvel, a szerző őszinteségére őszinteséggel és féltő felelősségére féltő felelősséggel vagyunk készek válaszolni.

Bakay Péter

Milton univerzuma

ITTZÉS Gábor – PÉTI Miklós (szerk.): *Milton Through the Centuries*. Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary – L'Harmattan Publishing House, Budapest, 2012.

A 2012-ben angol nyelven megjelent tanulmánykötet bátran tekinthető a nemzetközi Milton-kutatás egy fontos állomásának. A kötet előzményeként szolgáló Milton születésének 400. évfordulója kapcsán 2008-ban a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Anglisztika Intézetének szervezésében megrendezett nemzetközi konferencia számos neves külföldi szakte-

kintély közreműködésével nyújtott lehetőséget a Milton kutatók eszmecseréjére; többek között a két szerkesztő, Ittzés Gábor és Péti Miklós is azok közé tartoznak, akik munkájukkal és kutatási eredményeikkel az angol költő hagyatékát hivatottak megőrizni és propagálni.

Az első fejezet („Milton”) tizenkét esszéje általános értelmezési problémákkal foglalkozik, míg a második fejezet („Through the Centuries – A századokon át”) tanulmányai interdiszciplináris megközelítésből vizsgálják a költő életművét. Az alapos szerkesztői munka azonban nemcsak a fejezetek struktúrájából, hanem az egységesített hivatkozási rendszerből is kitűnik. A kötet lapozgatá-

sa közben számtalan színes nyomattal is találkozhatunk, melyek számos szöveget nagyszerűen illusztrálnak.

Ittész Gábor *The Structure of Milton's Universe* (Milton univerzumának felépítése) című tanulmánya megalapozott, gazdag leírást ad az *Elveszett Paradicsom* világképéről, melyben a két véglelet a menny állandósága és a káosz rendezetlensége jelenti. Egyik érdekes meglátása, miszerint a káosz Isten egy része, melyet „szabad akaratából nem rendezett el” (37. o.) fontos interpretációs alapot szolgáltat a tanulmány egésze folyamán. Ittész ezt a rendezetlenséget illeszti bele a nagyobb rendbe, először azáltal, hogy részletesen bemutat négy különböző 19–20. századi térképet (diagramot), majd saját perspektívájából értelmezi azokat. A rajzokról, bár ugyanazon szöveg alapján készültek, sokszor egymásnak ellentmondó adatokat olvashatunk le a helyszínek elhelyezkedéséről, méretéről, formájáról. A szerző utolsó fejezetében ezt az ellentmondást M. C. Escher 20. századi fametszeteinek példájával igyekszik feloldani: az *Elveszett Paradicsomban*, csakúgy, mint a művész képein, a különbözőféle dimenziók az euklidészi geometria elveit meghazudtolva sokszor egymásba érnek, így a mitikus, transzcendens szféra összemosódik a saját, immanens világunkkal.

Marshall Grossman tanulmánya eredetileg a konferencia egyik plenáris előadása volt (*Reason's Martyrs – Az értelem mártírjai*). Bár a tanulmányhoz nem találunk színes illusztrációkat, tematikájához mégis szorosan hozzákapcsolható a képzelet és képiesség: Grossman professzor Sámson és Jézus viselkedésmintáit hasonlítja össze az 1671-es *Visszanyert paradicsom* (*Paradise Regained*) és *A küzdő Sámson* (*Samson Agonistes*) kiadásban. Míg Sámson karakterében a törvény iránt érzett lelkesedését és harsány mozdulatait emeli ki, addig Jézusnak az értelmet, a mártíriumot és a megállást tulajdonítja. A tanulmány fő témája ez az ellentét mind

lelki, mind fizikai szinten; Marshall Grossmann így magyarázza a két mű egy kötetbe rendezését is. Ugyanez az ellentét szolgáltatja Milton értelemfogalmának alapját is: „A bűnbeesés a megfontoltság hiányának következménye”, mely állítás kiindulási alapot szolgáltathat Milton korábbi műveinek értelmezéséhez is.

Grossman érvelése után számtalan nagyszerű tanulmányt olvashatunk, melyek témái az allegória használatától (Vladimir Brljak), a meggyőzés (Robert Erle Barham) és hely (Chia-Yin Huang) szerepén keresztül az ima fontosságáig (Fabiny Tibor) terjednek.

Gilles Sambras esszéje az *Elveszett Paradicsom* megosztó Istenének „alkotmányos monarchiáját” vizsgálja Milton politikai témájú röpiratainak segítségével, melyek első olvasatra éles ellentétben állnak az eposz által bemutatott mennyei berendezéssel. Sambras az abszolút monarchia fogalmának pontos definícióját kulcsfontosságúnak tartja a látszólagos ellentmondás feloldása érdekében: „Isten bármit megtehet, amit akar, viszont saját akarata ellen nem cselekedhet, [...] nem gondolhatja meg magát”, így Isten valójában nem teljhatalmú uralkodó, csupán a földi, „tökéletlen” abszolút monarchiák tükörképe. Isten betartja a saját maga által hozott törvényeket, így képes megengedni az emberi szabad akarat létezését.

Péti Miklós terjedelmét tekintve rövidebb tanulmánya leginkább egy nagyobb projekt előszavaként olvasható.

Az Elveszett Paradicsom és az Iliász összehasonlítása nem tűnik egy gyümölcsöző vállalkozásnak, hiszen Vergilius *Aeneis*-ében sokkal több párhuzamot fedezhetünk fel. Ám a szerző így is számos hasonló elemet mutat be a két mű bizonyos könyvei között: a kapuk kinyílása, a narratíva folyama, a szülői beleegyezés fontossága mind olyan motívumok, melyek hasonlóak, ám nem teljesen egyeznek a két műben. Az elemzés felveti azt a kérdést, hogy vajon feltárhathatjuk-e pontosan bizonyos irodalmi művek forrásait;

különösen egy ilyen volumenű eposznál, mint az *Elveszett Paradicsom*, nehéz meghúzni azokat a határokat, ahol egy forrás befolyása véget ér a szövegben, és a másik kezdődik.

A Milton-tanulmányok magyar vonatkozásában Péter Ágnes tanulmánya mutatkozhat a legérdekesebbnek, amely a modern kori magyar irodalomban vizsgálja az *Elveszett Paradicsom* szerepét, különösen Szerb Antal műveire fókuszálva. Milton Sátánja és az eposz hatása nem csak Szerb műveiben jelenik meg; maga a kötet több, főként protestáns nemesi család könyvtárában megtalálható a 18. századtól kezdve. Sajnálatos módon a tanulmány főként Szerb Antal értelmezéseire koncentrál, így Milton műveinek szélesebb körű magyar fogadtatására a szerző már nem tér ki.

A második fejezetben az olvasó főként interdiszciplináris megközelítésből szemlélheti Milton életművét. Angela Duran esszéje Milton spanyol és nemzetközi fogadtatását vizsgálja, míg történeti megközelítéseket olvashatunk Petrőczy Éva és Marlene R. Edelstein esszéiben. A képzőművészet hatása többek közt Larisa Kocic-Zámbó és Kovács Anna Zsófia tanulmányaiban jelenik meg.

Érdekes problémákat vet fel Blythe elemzése, mely Chateaubriand „génie” fogalmát köti össze Milton és Napóleon alakjával. A híres francia író Milton költészetének csodálója volt, ám jobban ismert Napóleon „ördögi zseniként” való ábrázolásáról – egy inspiráló, ám zsarnok emberéről, akit maga is megvetett. Joan Blythe a jelenséget párhuzamba állítja Milton Sátánjának karakterével és kritikai fogadtatásával; az esszé konklúziója pedig kissé gunyorosan felveti a lehetőségét annak, hogy elrettentésképp alkotott karaktereik kultuszának tükrében sem Chateaubriand, sem Milton nem érték el a kitűzött céljukat.

A könyv sok különböző és érdekes témát ölel fel, így azok bemutatására még egy újabb kötet sem lenne elég. Konklúzióként kiemelhetjük, hogy a *Milton Through the Centuries* egységes, nagyszerűen szerkesztett, akadémiai körökben elismerést érdemlő tanulmánykötet, amely a hagyományosabb értelmezések mellett nyit az új határterületek, interdiszciplináris elemzések felé is, így ezek a tanulmányok akár önmagukban is fontos állomásnak számítanak a magyar és nemzetközi Milton-kutatásban.

Bonáczy Ágnes

„Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna!”

A kód: Bethlen 1613. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2013. november 13. – 2014. február 2.

Kemény János, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem apródja – később maga is fejedelem – kiáltott fel így önéletírásában ura halálának leírásakor. Az elragadtatott értékelés az utókor elismerését is tükrözi, hiszen Bethlen tizenhét évi uralkodása alatt egy kifosztott, kivéreztetett, anarchiába süllyedt országból stabil, a Habsburgok és az oszmánok birodalma között sikeresen egyensúlyozó államot teremtett, mely a nemzetközi hatalmi játszma fontos szereplőjévé vált. 2013-ban volt 400. évfordulója, hogy Bethlen Gábort erdélyi fejedelemmé választotta a kolozsvári országgyűlés. A jeles eseményről a kincses

városban nemzetközi tudományos konferenciával és a fejedelem egész alakos szobrának felavatásával emlékeztek meg. Budapesten is több tudományos tanácskozással és kiállítással köszöntötték az évfordulót, a nagyközönség érdeklődésére leginkább a Nemzeti Múzeumban rendezett ünnepi kiállítás tarthatott számot.

Bethlen személyiségét sikerei ellenére saját korában és a későbbi századokban is ellentmondásosan ítélték meg. Ellenfelei kalandornak, szerencselovagnak, az oszmánok elvtelen kiszolgálójának, míg támogatói ezzel szemben bölcs államférfinak, ügyes diplomatának, kiváló hadvezérnek tartották. A kiállítás bevezető része ezekkel a kortársi véleményekkel vizuálisan is szembeállítja a látogatót. Egyik oldalon a Bethlennel rokonszen-

vező személyek – például Keserői Dajka János erdélyi református püspök vagy Kemény János – nyilatkozatai olvashatók, vörös árnyképekkel és életrajzi adataikkal kísérvé, a másik oldalon fekete színben a bírálók és bírálatok jelennek meg. Ehhez társul a Bethlenről szóló röplapok és gúnyiratok bemutatása, érzékeltetve a kora újkori ember hírérségét és az információáramlás eszköztárát, ami azért is szembetűnő, mert Nyugat-Európában éppen Bethlen Gábor kapcsán nőtt meg ugrásszerűen a magyar vonatkozású hírek száma. A röplapokhoz társultak az uralkodó és hadvezér Bethlent ábrázoló metszetek, egész alakos portréja mégsem maradt fenn a korból. Ezt „pótlendő”, a múzeum felkérte Székely Beáta fiatal festőművészt a középső teremben elhelyezett kép megfestésére.

A kiállítás kurátorai – Kiss Erika, Orgona Angelika, Szvitek Róbert, a múzeum Történeti Táranak munkatársai, Oborni Teréz, az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa, valamint Horn Ildikó, az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszékének vezetője – kifejezetten a fiatalabb korosztályok megszólítására törekedtek. A tárgyak mellett elhelyezett QR-kódokat (erre utal a címben a kód kifejezés) helyszínen kapott táblagépekkel leolvastva többletinformációkhoz juthat a látogató. A hosszabb tanulmányok olvasása azonban túl időigényesnek tűnik, és elvonja a figyelmet a tárgyakról. Az interaktivitást erősíti viszont több ötletes megoldás is. Kivetítőn keresztül követhető Bethlen Gábor elképzelt Facebook- és Instagram-oldala, melyeken családtagjai, barátai, szövetségesei vagy éppen ellenfelei reagálnak a korabeli eseményekre a digitális kor nyelvén. Bethlen eredeti üzenetei egy érintőképernyőn lapozhatók, saját kezűleg írt leveleinek fényképei mellett azok átírata olvasható. A jobb érthetőség kedvéért a kiemelt régies és idegen kifejezések magyarázata is egy érintésre olvashatóvá válik. A feje-

delem, ahogy regénytrilógiájában Mórincz Zsigmond is megörökítette, kiterjedt levelezést folytatott, mivel központosított kormányzása során minden jelentősebb kérdésben saját maga döntött. Az államügyek mellett magánéletébe is betekinthet a látogató, első feleségének, Károlyi Zsuzsannának írt bensőséges hangvételű üzenetei is megjelennek a képernyőn, valamint eredeti formában

a birtokügyekről és Bethlen betegségről szóló levelek, naplórészletek egy kabinetszekrény titkos fiókjait idéző tárlóban. Még gazdagabb lett volna a kiállítás anyaga, ha több oklevél kapott volna helyet, és nem csak hivatalos iratként. Különösen a címeres levelek műalkotásként is megragadták volna a látogatók figyelmét. Erre műtárgyvédelmi okok és a korlátozott térkapacitás mellett valószínűleg azért nem került sor, mert a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményeiben is nyílt jubileumi, kifejezetten a fennmaradt korabeli iratanyagot bemutató kiállítás, a kolozsvári Kétágú templomban pedig a szoborállítás alkalmá-

ból rendeztek különleges, egynapos tárlatot az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárának munkatársai.

A kiállítás központi termében felállított trónszék nemcsak a fejedelmi hatalmat jelképezi, hanem a köré épített installációval egy, az udvari élet hétköznapjait felidéző, humoros anekdotát is megelevenít. Kemény János önéletrésze szerint Bethlen Tigris nevű vizslája rendszeresen a fejedelem székébe feküdt; hogy a kutyát leszoktassa erről, az akkor fővadászmesterként szolgáló Kemény gombostűket szúrt a párnázatra. Erről azonban sem ő, sem társa nem szólt, így az a csúfság esett meg, hogy maga a fejedelem talált ráülni a tűkre. Bethlen nagyvonalúságát mutatja, hogy egyiküket sem büntette meg ezért.

A tárlat a gazdasági fellendülést érzékeltetve ízelítőt ad a kor tárgyi kultúrájáról, a fejedelmi udvarban, nemesi és polgári otthonokban felhalmozódott kincsekről. A rendezésben ugyanakkor nem a mennyiség domi-

nált, hanem a csúcsdarabok bemutatása, ami az egykori gazdagság mellett felidéli a fejedelmi kincstár későbbi pusztulását is. Az eltűnt tárgyakról az udvari számadáskönyvek és a nem sokkal a fejedelem halála előtt fölvetett inventárium, a gyulafehérvári építkezésekről pedig Luigi Fernando Marsigli neves itáliai hadmérnök rajza tudósít. Bethlen tudatosan gyarapította a kincstár javait, számos vagyontárgy mellett nagy mennyiségű készpénzt hagyott hátra, amit az általa kibocsátott művészi igényű érmék szemléltetnek. Már Bethlen halála után, 1633-ban Kolozsvárott készült a csizmadia céh ónkannája, mely a fejedelem iparpártoló politikáját jelképezi. A kézművesség fejlettsége mellett a korabeli Erdélyre jellemző vallási toleranciát is kifejezik a Bethlen által letelepített anabaptista fazekasok készítette habán kerámiák. Az erdélyi ötvösség legfontosabb központjainak Kolozsvár mellett a két legnagyobb szász város, Nagyszében és Brassó számított. Az ötvösök mesterségbeli tudásáról és az arisztokrata családok műpártolásáról egy ikerserleg, fedeles kupák és kannák tanúskodnak. Az erdélyi társadalom sokszínűségét érzékelteti egy szász szomszédsági pohár, mely a főnemesség körében kedvelt udvari vagy talpas pohár típusát képviseli, adományok révén pedig gyakran bekerült magyar református templomok úrvacsorai edényei közé is. A falak mentén felállított ládák, amellet, hogy önmagukban is iparművészeti alkotások, bemutatják a kincsképző tárgyak tárolásának és szállításának, szükség esetén menekítésének korabeli módját.

A tárgyak csoportosítása egyúttal az Erdélyi Fejedelemség sajátos geopolitikai helyzetét és ezzel összefüggő kulturális kapcsolatrendszerét is illusztrálja. Egyik oldalról a Nyugat-Európával való szoros kapcsolatot jelzik a késő reneszánsz ötvösművek, ónedények, a másik oldalon – az iszlám zöld színével is kiemelve – az Oszmán Birodalom befolyását mutatják a keleti luxustárgyak, díszfegyverek, izniki kerámia falcsempék, oszmán-török szőnyegek. Ezek a remekművek részben diplomáciai ajándékként, részben a kereskedelmi forgalmon keresztül kerültek Erdélybe. Kiemelten igaz ez a szőnyegekre, hiszen Bethlen több mint kétszáz darabos gyűjteménnyel rendelkezett, a gyulafehérvári palota

mellett a templomok falait is gyakran díszítették török szőnyegek, melyek leginkább a szász evangélikus gyülekezeteknél maradtak meg napjainkig. Az úgynevezett erdélyi szőnyeg típusa különösen jól példázza a kulturális kölcsönhatásokat, mivel kifejezetten az erdélyi megrendelők igényeinek hatására alakult ki, a muszlim imaszőnyeg fülkémotívumának megkettőzésével. A kiállításban viszont csak két szőnyeg került a falra, noha a budapesti Iparművészeti Múzeum őrzi a világ második legjelentősebb oszmán-török szőnyegyűjteményét.

A kiállított fegyverek és páncélok Bethlen magyarországi hadjárataira emlékeztetnek, melyek útvonalát és eseményeit érintőképernyőn megjelenő térképeken követhetik a látogatók. Ezzel párhuzamosan bontakozik ki a látogatók előtt a fejedelem aktív diplomáciai tevékenysége, amivel bekapcsolta Erdélyt az európai politika vérkeringésébe. A protestáns hatalmakkal létrejött szövetség csúcspontja a Brandenburgi Katalinnal kötött házasság volt, amit a jeles alkalomra írt üdvözlőversek, köszöntők idéznek föl. Még jobban érzékeltette volna a fejedelmi esküvő pompáját, ha Kemény János leírása mellett Bethlen hímezett mentéje és Brandenburgi Katalin magyar szabású, úrihímezéses díszruhája is helyet kapott volna a kiállításon, melyek egyébként a Nemzeti Múzeum állandó kiállítását ékesítik. Ugyancsak az ünnepi pompát idézték volna föl a korabeli, diplomáciai ajándékként is gyakran gazdát cserélő dísznyergek és díszes lószerszámok. Végrendeletében például Gusztáv Adolf svéd királyra is hagyott Bethlen gazdagon felszerelést közel tíz éve a magyar közönség is láthatta a Nemzeti Múzeum hasonló tárgyaival együtt.

A kiállítás záró egysége kincstári hangulatot teremtve egy korabeli pohárszékre emlékeztető szekrényben mutat be különleges tárgyakat, gyémántokkal kirakott ékszereket, csillagászati órákat, díszedényeket, valamint orvosi eszközöket. A református fejedelem egyháza iránti elkötelezettségét jelzik a támogatásával kiadott könyvek, köztük Szenci Molnár Albert művei, felekezeti türelmét pedig Káldi György katolikus bibliafordításának szintén általa dotált bécsi kiadása. A művelődést nemcsak iskolák

alapításával, hanem a külföldi egyetemjárás patronálásával is igyekezett elősegíteni, mivel a peregrináló diákok a tudás mellett a friss híreket is közvetítették Erdélybe. A falon a fejedelem unokaöccse, Bethlen Péter kísérei-nek szóló levélrészlet olvasható, erről a tanulmányútról Kecskeméti K. Gergely *Ulysses Pannonicusa* is tudósít.

Műtárgyvédelmi okokból a Széchényi-teremben, klimatizált vitrinben került bemutatásra a tárlat egyik legértékesebb darabja, a férjét a trónon követő Brandenburgi Katalin hagyomány szerinti virginálja. A hordozható billentyűs hangszer az udvari zenei kultúra magas színvonaláról ad hírt, emellett gazdagon díszített iparművészeti alkotás is, fedelének belső oldalára a négy érzék allegorikus alakjait festették meg.

A rendezők nem könnyű feladatra vállalkoztak, amikor Bethlen Gábor személyiségét kívánták megragadni, mivel a sokrétű és gyakran személyes hangú forrásanyaggal szemben kevés, a fejedelem személyéhez közvetlenül köthető tárgy maradt ránk, amit mégis széles körű szakmai tudással és innovatív módon teljesítettek. Ilyen átléphetőséget segítő megoldás, hogy a kiállítás végén egy okostelefonról olvasható le maga a címadó kód, egyúttalának szóló üzenet, Bethlen politikai végrendeletének utolsó mondata: „Hazátoknak mint kellessék szolgálnotok, arról semmi intést tenni szükségesnek nem látom. Az Isten, szerelmes hiveim, segítsen, igazgasson benneteket az igaz egyességre és szeretetre.”

Székelly Gábor

Krisztus szenvedéséről – északon

PÉTURSSON, Hallgrímur: *Passió-énekek*. Ford. Ordass Lajos. Probstner János illusztrációival. Ordass Lajos Alapítvány, Budapest, 2013.

2014-ben ünnepli a keresztény – elsősorban a lutheránus – világ az evangélikus egyházi költészet egyik kiemelkedő alakja, az izlandi lelkész-költő, Hallgrímur Pétursson születésének 400. évfordulóját. A távoli, Magyarországon a legutóbbi évtizedekig alig ismert ország költőjének fő műve, az 1656 és 1659 között született *Passiózsoltárok* azonban már korábban eljutottak Magyarországra, igaz, nem itthoni kiadásban, így a szélesebb nyilvánosság nem szerezhette tudomást róla. Az evangélikus egyház történetének egy másik kiemelkedő alakja, Ordass Lajos magyar mártír püspök csodálatos, avatott fordításában negyven évvel ezelőtt, 1974-ben izlandi kiadásban jelentek meg a *Passiózsoltárok*, annak a kiadássorozatnak a keretében, amellyel Izland emlékezett nagy költője halálának 300. évfordulójára.

Magyarországon még kevésbé ismert Hallgrímur Pétursson neve és munkássága, s Izland történelméről sem tudunk sokat, ezért szeretném a magyar közönséggel is

megismertetni, ki is volt ez a rendkívüli, műveivel népe kultúrájára máig nagy hatást gyakorló lelkész és irodalmár.

Hallgrímur Pétursson 1614-ben született az akkor a Dán Királyság fennhatósága alá tartozó Izlandon, jó módú gazdálkodó szülők gyermekeként. Izlandon a 16. század közepe óta a lutheránus volt az államvallás. A világi irányítást gyakorló dán király mellett az izlandi lutheránus egyház vezetését a szigetország két püspöke látta el. Hallgrímur Pétursson születésének idején egy nagy tudású, elkötelezett ember töltötte be az északi Hólar egyházmegye vezetőjének tisztét: Gudbrandur Thórláksson püspök, aki a még katolikus elődje által Izlandra hozott nyomdagépek elterjesztésében is nagy szerepet játszott. A 17. század első évtizedeiben már komoly könyvnyomtatás folyt Izlandon, elsősorban egyházi művek jelentek meg nagy számban, méghozzá izlandi nyelven, a lakosság minden rétege számára hozzáférhetően és érthetően. Hallgrímur Pétursson családja közeli rokoni kapcsolatban is állt Gudbrandur püspökkel, így az iskolás korba érő fiú a hólari papi szemináriumban, az akkori skandináv világ egyik legmagasabb színvonalú egyházi oktatási in-

tézményében kezdte tanulmányait. 1630 körül a kor szokásainak megfelelően, mint a jó családból származó izlandi fiatalemberek többségét, őt is Dániába küldték, hogy ott tanuljon tovább. Az akkor még ugyancsak a dán korona fennhatósága alá tartozó Schleswig-Holsteinban ismerkedett meg egy másik izlandi fiatalemberrel, a nála kilenc évvel idősebb Brynjólfur Sveinsson lelkésszel, aki a bölcsészet és a filozófia tanulmányaiban képezte tovább magát Koppenhágában. A rendkívüli műveltséggel bíró, tehetséges, elkötelezett humanista Brynjólfur Sveinsson, akit később a dél-izlandi skálholti egyházmegye püspökévé neveztek ki, nemcsak a fiatal Hallgrímur teológiai tanulmányait egyengette, de későbbi életében is pártfogójának bizonyult.

Hallgrímur Pétursson 1636 őszére már utolsó tanévét töltötte az egyetem teológiai fakultásán, amikor életében váratlan fordulat következett be: Koppenhágába érkezett az arab kalózok 1627. évi izlandi betörésekor elrabolt és kilenc évvel későbbi kiváltásukig rabszolgasorban tengődő izlandiak kis csoportja. Izland egyházi vezetői aggodalommal szemlélték a visszatérőket: kételkedtek benne, hogy a kilenc évi muszlim rabság után keresztény hitük még mindig szilárd lenne. Hitbéli és lelki támaszként a fiatal teológushallgatót, Hallgrímur Péturssont rendelték ki melléjük. A rabszolgaságból kiváltott izlandiak között volt egy Gudrídur Simonardóttir nevű asszony is, aki – bár közel tizenhat évvel idősebb volt a fiatalembernél – Hallgrímur életének nagy szerelme, élete végéig hűséges társa lett. Hivatalosan ugyan nem házasodhattak össze, amíg az asszony férjének halálhíre nem nyert megerősítést, a kapcsolat azonban olyan erős volt közöttük, hogy amikor a csoport Koppenhágából hazaindult Izlandra, Hallgrímur a tanulmányait feladva velük tartott. 1637-ben érkeztek haza, majd később – miután Gudrídur özvegysége bizonyossá vált – össze is házasodtak.

1644-ben megüresedett a hvalsnesi egyházközség lelkési posztja, és a régi barát és pártfogó, Brynjólfur Sveinsson, akkor már skálholti püspök lelkésszé avatta

és kinevezte Hallgrímur Péturssont, annak ellenére, hogy teológiai tanulmányait nem fejezte be az előírások szerint. Hallgrímur ugyanis, mint ezt a püspök felismer-te, tudásában, felkészültségében és elkötelezettségében semmivel nem maradt el a teológiai tanulmányaikat befejező lelkészek mögött.

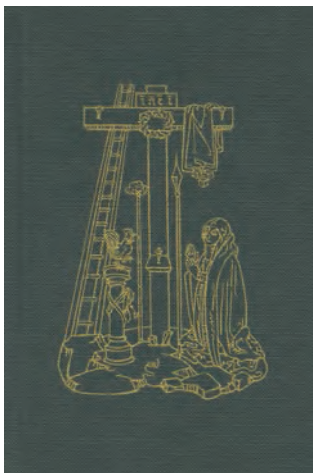
Néhány éven át éltek Hvalsnesben, közben megszületett leányuk, Steinunn, aki azonban még gyermekként meghalt. Elvesztése mély és soha ki nem hevert bánatot okozott szüleinek, s az érte érzett gyász apja több költeményében is visszaköszön.

1651-ben Hallgrímur Péturssont a Bálna-fjord menti Saurbaer lelkészévé nevezték ki. Itt töltött évei alatt, 1656 és 1659 között írta meg – több más műve mellett – legnagyobb alkotását, a *Passiózsoltárokat*. Nemcsak költőként, de nagyhatású prédikátorként is ismertté vált, akinek műveit már életében tömegek ismerték és tisztelték. A *Passiózsoltárok* 1666-ban jelent meg először nyomtatásban Izlandon.

Hallgrímur Pétursson utolsó éveit az ugyancsak a Bálna-fjord melletti Ferstiklában töltötte. Itt hunyt el a kor egyik legszörnyűbb betegségében, a leprában szenvedve 1674. október 27. napján.

Izlandon mind az egyháztörténet, mind az irodalomtörténet kiemelkedő alakjaként tartják számon: más, kisebb művei mellett a *Passiózsoltárok* több mint nyolcvan kiadást ért már meg, s a mai napig nemcsak a húsvéti liturgia elmaradhatatlan részét képezik, de az egyházi temetési szertartás során is az ő soraival búcsúztatják az elhunytakat. Amióta rádiózás létezik, a bőjti időszakban neves színészek naponta egy zsoltár felolvasásával, Hallgrímur metaforáival hangolják az ország hallgatóságát a kereszténység üzenetének, a megváltásnak a befogadására.

A pietizmus hatásait mutató monumentális mű a katolikus világban is elterjedt, első latin fordítása 1785-ben jelent meg *Quinquaginta psalmi passionales* címmel.

A magyar fordítás izlandi kiadása (1974) alkalmából az izlandi lutheránus egyház vezetői nagy tisztelettel hívták meg Ordass Lajos püspököt Izlandra – az akkori szocialista hatalom azonban nem tette lehetővé a püspök kiutazását és részvételét a Hallgrímur Pétursson halálának 300. évfordulójára rendezett ünnepségsorozaton. A mártír püspök már nem érthette meg a mű első magyarországi kiadását – arra csak most, negyven évvel később, éppen az Ordass Lajos Alapítvány jóvoltából kerülhetett sor. Mivel az izlandi nyelven írt versek formája teljesen idegen a mi nyelvünkől, Ordass más módot választott: a szerző korát és ennek hazai protestáns környezetét idézik a magyaros, ütemhangsúlyos, rövid sorszerkezetű versformák, amelyek a gyülekezetekben ekkor már elterjedő strofikus éneklésre utalnak.

Ajánlom a *Passió-énekek* olvasását mindenkinek – evangélikusoknak és más vallásúaknak, hívőknek és nem hívőknek egyaránt. Irodalmi és lelki élményt nyújtanak a több mint háromszázötven évvel ezelőtt született, de a mai napig megrendítő, megszólító zsoltárok.

Az első magyarországi kiadás értékét tovább emelik az illusztrációk: Probstner János személyében olyan kiváló művész készítette őket, aki izlandi feleségének köszönhetően mindkét nép érzelmvilágában, mindkét nép hagyományában, kultúrájában otthon érzi magát, s akinek rajzai az egyetemes kereszténység minden ágában ismert szenvedéstörténetbe művészien szövik bele a távoli északi ország sajátos kifejezőmódját.

Utassy Ferenc

Párhuzamos lélekrajzok

Chagall – Háború és béke között; Ámos Imre, a „magyar Chagall” – a háború örvényében 1937–1944. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2013. szeptember 13. – 2014. január 5.

A Magyar Nemzeti Galéria nagyszabású ikerkiállítás tisztelettel Marc Chagall és Ámos Imre művészetét előtt. A hatvanöt képet felvonultató Chagall-kiállítás közvetlen előzménye a párizsi Musée du Luxembourg júliusban zárult tárlata volt, ennek válogatott anyaga más gyűjteményekből származó műalkotásokkal kiegészítve érkezett Budapestre. Kivételes eseménynek számít, hogy az 1964-ben festett *Élet* című hatalmas, a chagalli életművet összegző festmény először hagyta el az orosz-francia festőnek élete utolsó húsz évében otthon adó dél-franciaországi Saint-Paul de Vence városát. A kiállítás Ámos Imre munkáival egyúttal kimondva-kimondatlanul a magyarországi holokauszt emlékévé előkészítő rendezvénye is volt, amely a hetven éve elhunyt magyar zsidó művészre emlékezett, emlékeztetett. Figyelemreméltó, hogy a kiállításon bemutatott negyvenöt képe mindössze

hét év alatt készült. Ámos Imre neve Chagallénál kevésbé ismert, ezen kívánt változtatni a Nemzeti Galéria tárlata mellett a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában, majd a szentendrei Régi Művésztelepi Galériában az *Ámos Imre és a XX. század – kortárs összművészeti kiállítás*, Kecskeméten pedig *Ellopott idő* címmel grafikai munkáit láthatja a közönség március közepétől. A Nemzeti Galéria a továbbiakban a festő házaspár, Ámos Imre és Anna Margit művészetét együtt bemutató nagyszabású kiállításra készül, a művész feleség születésének tavalyi centenáriuma a Magyar Zsidó Múzeum tárlata emlékezett.

A két 20. századi festő stílusa gyökeresen eltér egymástól, mégis több közös pont található életükben és munkásságukban. A kiállítás ezek megragadására tett kísérletet, illeszkedve a Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum (újra)egyesülése óta megfigyelhető törekvéshez, hogy a magyar és az európai művészet összefüggéseit hangsúlyosabban tárják a közönség elé. Chagall és Ámos között kézenfekvő kapcsolatot jelent a zsidó identitás, a vallási hagyományok, valamint a szülőföld szeretete és a történelmi megrázkódtatások tükröződése az alkotásokban. A

tárlatok bevezetéseként – életmű-kiállításoknál megszokott módon – a művészek életútját a nézők fényképekkel illusztrált párhuzamos idővonalon tanulmányozhatták, ami Ámosnál 1944-nél megszakadva fájó hiányt mutatott: míg Chagallnak hosszú életút adatott, addig Ámos a II. világháborút munkaszolgálatosként élte végig, s ekként is lelte halálát, Chagall viszont még 1941-ben, szinte az utolsó pillanatban emigrált az Egyesült Állomokba. Neki a száműzöttek bizonytalan sorsa jutott osztályrészül, ráadásul személyes tragédiák is beárnyékolták életét. Felesége, Bella az amerikai emigrációban hunyt el, miközben Ámos hitves- és alkotótársa fiatalon maradt özvegy.

A kiállítások önmagukban is érvényesek, ugyanakkor egymásba nyilván egy nagyobb egészet alkottak. A kapcsolatot Chagall és Ámos Imre 1937-es párizsi találkozása és Ámos ekkor készült két Chagall-portréja jelentette, ezek vezettek át az előbbi kiállításból az utóbbiba. A kiállítás Chagall alkotásait kronológiai sorrendben, a művész életének helyszínei szerint, míg Ámos Imre munkáit tematikus csoportosításban tárta a látogatók elé. Chagall első grafikai munkáin a vityebszki szülőföld és a korabeli zsidó élet jellegzetes figurái elevenednek meg, az idillikus-nosztalgikus képek mellett megjelenik a szegénység ábrázolása és az I. világháború élménye is a harcba induló és sebesült katonák portréin. Ámos Imre számára Nagykálló jelentette az indíttatást adó kis világot, melyben szervesen élt együtt a magyar és a zsidó kultúra. Jól mutatja ezt, hogy a zsidó hagyományok mellett visszatérő képi elem nála a református templom is, mint a szülőföld elválaszthatatlan része. Ugyanezt tömöríti magába *Szól a kakas már* című festménye, az ihletadó ismert zsidó népdal eredetileg Bethlen Gábor kedves éneke volt, és a kállói rabbi közvetítésével épült be a zsidó folklórhoz.

A chagalli életműben meghatározó szerepet kapott az álmok és a mesék világa, ez utóbbi a párizsi tartózkodása alatt készült La Fontaine-állatmesék illusztrációin is megfigyelhető. Az álmok Ámos festészetében is meghatározó szerephez jutottak, Chagallhoz hasonlóan a zsidó kultúrából merített jelképekkel telítve, átmentve és újraalkotva azt a jelen számára, de nem másolója, hanem vele egyenrangú alkotótársa volt ezen a területen is. Ámos csendéletei, szűk

szobákba szorított kompozíciói egy transzcendens, misztikus, mégis emberléptékű világ szimbólumaival telítettek. Az elvágyódást kifejező, meditatív-kontemplatív álmképeket azonban a rémálmok, szürreális képzettársításokban megnyilvánuló megrázó erejű látomások váltották föl, a háború és a halál előérzeteként (*Háború; A halál angyala; Égő síremlék/Égő zsinagóga*, mind 1938-ból).

Mindkét életmű bemutatásakor nagy hangsúlyt kapott a Biblia mint az ősökkel összekötő kapocs nyújtotta inspiráció, melyet nem csupán illusztráltak, hanem aktuális tartalommal felruházva személyes élethelyzetükre vonatkoztattak. Az Ungárként született Ámos a bibliai próféta nevét vette föl új családnévként. Különösen izgalmas, hogy a héber Biblia mellett nagyon fontos művészetükben az Újszövetség, különösen a szenvedéstörténet ábrázolása. Chagall műveiben szinte zavarba ejtően sokszor fordul elő a keresztre feszítés jelene, akár nagyobb kompozíciók háttérében, akár önállóan, ami nem szinkretisztikus, a két vallás összeolvasztását célzó világlátás eredménye, de a zsidóság és a kereszténység közeledésére való tudatos törekvése. Ez abban is megnyilvánult, hogy zsinagógák mellett keresztény templomok számára is készített üvegablak- és mozaikterveket. Számára Jézus működése a zsidó hagyomány szerves részét jelentette, a *Keresztre feszítés sárgában* című képén ezért kerül a középpontba a nyitott tóratekeres a tálesszel (imaösvél), tífliannel (imaszíjjal) és homlokkötővel ábrázolt, a Törvényt betöltő Jézus mellé. Chagall hangsúlyozottan a zsidó

Jézust festette meg, aki a zsidó nép, ezen keresztül pedig az egész emberiség szenvedését is jelképezi, ezért ábrázolta a háttérben az égő faluból menekülő embereket, a gyer-

Marc Chagall: *Keresztre feszítés sárgában*

Amos Imre: Álmodó rabbi

mekét magához ölelő, Madonnaként is értelmezhető anyát, hasonlóan az I. világháborús képeihez. Ámos grafikáin szintén gyakran nyúlt a passió témájához, követve a keresztény ikonográfia hagyományait, ugyanakkor igen expresszív erővel elevenítette meg a szenvedés és a halál borzalmait, az önmagából kivetkőző ember brutalitását. Az

elhagyatott, megalázott és megkínzott Jézus passiójában egyetemes érvénnyel jut kifejezésre a háborútól szenvedő emberiség, benne az európai zsidóság és saját személyes tragédiája. Az 1944-ben, ukrainai munkaszolgálatára során készült, tizenkét lapból álló *Apokalipszis*-sorozata már önmagában keletkezési évével sokat elárul, mégis időtlen szépség hatja át. Ugyanakkor *A tetű mint az apokalipszis lovasa* című festménye (1944) nem kevés iróniával telten, egyszerre szó szerint és átvitt értelemben, már konkrét kortörténeti utalással hozza közel a végítélet rémségeit.

Mindezek az élmények Ámos sokszor megfestett önarcképein is tükröződnek, amelyeken felesége mellett (*Emberpár apokalipszisben; Sötét idők VIII.*, 1941) gyakran tűnnek föl angyalok is, vagy akár saját magát is angyalként örökítette meg (összevetésként finom arcvonásait rögzítő fényképei is szerepeltek). Ars poeticáját az 1940-ben készült *Festő égő ház előtt* fejezi ki, prófétai erővel jelezve előre a pusztulást, amelynek ő krónikása, majd áldozata lett. Ez az emblematikus alkotás a tárlat végén mintegy ellenpontja a nyitó darabként szereplő, harmóniát és nyugalmat árasztó *Önarckép a ház előtt* című ifjúkori Chagall-képnek (1914), melyhez a látogató vissza is térhetett az Ámos-kiállításból a Chagall-tárlat bejáratához vezető folyosón.

Ámos Imre megtestesíti a 20. századi magyar zsidó, egyúttal művészi sors tragédiáját, s ebben igen közel áll Radnóti Miklóshoz. Azon túl, hogy Ámos is foglalkozott költésszettel, kapcsolatot teremt közöttük a mindkét életművet átható, mind erősebb fenyegetettségéből fakadó szorongás és a lét alapkérdéseinek felvetése, a többszöri munkaszolgálat, majd a fogolytáborban bekövetkező értelmetlen halál, amit – bár elmenekülhettek volna – tudatosan vállaltak, és az a tény, hogy mindkettőjük mellett állt egy-egy megértő és támogató házastárs, Anna Margit és Gyarmati Fanni, akik jóval túléltek fiatalon elvesztett férjüket. Kísérteties a hasonlóság abban is, hogy Ámos szellemi végrendeletének is tekinthető, drámai erejű utolsó rajzai a szolnoki táborban használt vázlatkönyvben maradtak fenn, akárcsak Radnóti utolsó versei a bori noteszben, bár az előbbi nem a tömegsírból került elő (Ámos halálának pontos körülményei máig ismeretlenek). Az eredeti füzetet – melyet feleségének adott át utolsó találkozásukkor – tárlóban, a benne lévő rajzokat viszont kivetítőn tekinthették meg a látogatók.

A két festő közötti lelki rokonság, a kapcsolódási pontok mellett erősebbek az ellentétek, a párhuzamosok eltértek egymástól, és a magyar művészre mind jobban ránehezedő tragédia hatására fokozódott is köztük a kontraszt. A stíluskülönbségek mellett ez a korán megszakadt életutat beárnyékoló tragikum különbözteti meg igazán Ámos művészetét Chagallétól, akinek a háború pusztításait átvészelve és választott hazájába visszatérve megadatott egy újabb, termékeny alkotói korszak. Bár nála is tükröződik a személyes és a közösségi gyász, alkotásait mégis finom derű és életöröm hatja át, amelyet *Az Élet* mellett a kiállítás plakátján is szereplő *A tánc* (1950–1952) című képe is kifejez, hirdelve a szabadság és az élet szeretetét, a rombolással és az öldökléssel az alkotás és a megértés erejét állítva szembe. Azonban mindkét életmű hitelesen üzen saját korából a mának. Ámos a megrendítő értékvesztéssel figyelmeztet és vált ki katarzist, Chagall az újrakezdés lehetőségével, az élet végső győzelmével vigasztal.

Székelly Gábor

TARTALOM

LECTORI SALUTEM	
Kertész Botond: <i>Találkozás</i>	1
IRÁNYTŰ	
Kovács László: <i>Távol és mégis közel</i>	3
MEDITÁCIÓ	
Benkóczy Péter – Zászkaliczky Zsuzsanna: <i>Kizárólag. Tűnődések két szólamban a weimari Cranach-oltártól</i>	5
IDÉZŐJEL	
Papp Tibor: <i>szófonatok kezdőknek</i>	15
Szabó T. Anna: <i>Térrács • Atom • Vérbeszéd • Angyal • Éva</i>	62–63
TANÚK ÉS TANULSÁGOK	
Tóth Árpád: <i>Asszimiláció az iskolapadban? Izraelita diákok a pozsonyi evangélikus líceumban a 19. század első felében</i>	16
Kövér György: <i>Egy pesti evangélikus nagykereskedő csődje. Frölich Frigyes, 1865/66.</i>	25
Kertész Botond: <i>Zay Károly és a zsidó emancipáció</i>	36
Gyarmati György: <i>Tettes, áldozat – tettesáldozat. Töprengések</i>	53
SZÓBIRODALOM	
Marjai Éva: <i>Hermész magyar barátja. Németh László és a görög hagyomány</i>	44
MODUS VIVENDI	
Csercsa Balázs: <i>Egy világ, amelybe mindenki beleillik. A hitoktatáshoz való hozzáállás pozitív megváltoztatása helyi iskolai közösségekben – egy bevált gyakorlat Angliából</i>	64
SZEMLE	
Reuss András: <i>Vita nélküli vitairatok</i>	71
Bácskai Károly: <i>A Biblia utolsó írása</i>	73
Gyarmati György: <i>Rangon aluli házasság</i>	75
Bakay Péter: <i>Apámnak, fiamnak</i>	77
Bonác Ágnes: <i>Milton univerzuma</i>	79
Székely Gábor: <i>„Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna!”</i>	81
Utassy Ferenc: <i>Krisztus szenvedéséről – északon</i>	84
Székely Gábor: <i>Párhuzamos lélekrajzok</i>	86

BÁCSKAI KÁROLY • BAKAY PÉTER • BENKÓCZY PÉTER • BONÁCZ ÁGNES •
CSERCSA BALÁZS • GYARMATI GYÖRGY • KERTÉSZ BOTOND • KOVÁCS LÁSZLÓ •
KÖVÉR GYÖRGY • MARJAI ÉVA • PAPP TIBOR • REUSS ANDRÁS • SZABÓ T. ANNA
• SZÉKELY GÁBOR • TÓTH ÁRPÁD • UTASSY FERENC • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

